

УДК 323.1

Діалектика етнічної та політичної націй у поліетнічній державі

Олег Рудакевич,

доктор політичних наук, доцент,
професор кафедри філософії та політології
Тернопільського національного
економічного університету

У статті на основі авторського трактування національного принципу розкрито теоретико-методологічні засади діалектики етнічної та політичної націй у державі з поліетнічним складом населення.

Ключові слова: етнічна нація, політична нація, етнополітична нація, поліетнічна держава, національний принцип.

Theoretical and methodological foundations of dialectics of ethnical and political nations in state with multiethnic population are revealed on the basis of author's interpretation of national principle.

Keywords: ethnical nation, political nation, ethnopolitical nation, multiethnic state, national principle.

В статье на основании авторского трактования национального принципа раскрыты теоретико-методологические основания диалектики этнической и политической нации в государстве с полиэтничным составом населения.

Ключевые слова: этническая нация, политическая нация, этнополитическая нация, полиэтничное государство, национальный принцип.

Правляча в Україні Партія регіонів активно здійснює політику, спрямовану на реалізацію свого програмного положення про формування т. зв. політичної нації [7, Р. V]. Питання політико-правового статусу та перспектив розвитку української етнічної нації залишаються поза увагою. Між тим, саме її існування стало об'єктивною основою утворення суверенної держави, яка покликана подолати наслідки багатовікової руйнації української спільноти та забезпечити її самоорганізацію і розвиток на рівні досягнень сучасної цивілізації. За цих обставин актуалізується тема теоретико-методологічних основ національного будівництва в Україні, зокрема питання про співвідношення засад етнічної та політичної націй в етнополітичному процесі.

Ряд вітчизняних науковців (І. Кресіна, В. Крисаченко, М. Степико, О. Хорошилов та ін.) обґрунтовують необхідність розбудови в Україні нації політичного типу [6; 10; 11]. З цією ідеєю виступає також більшість ліберальних партій України. З точки зору ортодоксального лібералізму етнічні характеристики національного соціуму повинні функціонувати в приватному житті, а не в публічній сфері. Прихильники етніцизму, навпаки, абсолютизують етнокультурний чинник у формуванні та життєдіяльності української нації. Втім, в Україні є науковці і політики, які дотримуються думки про змішану модель нації – українську етнополітичну націю як певну реальність та майбутнє українського соціуму. „...Українська нація, – зауважує відомий етнолог В. Кафарський, – відродилась як нація етнополітична і саме на етнічній (посиленій політичним чинником) основі має відбуватись її подальший розвиток” [4, с. 53].

Мета даної статті – на основі авторського трактування національного принципу дослідити теоретико-методологічні засади взаємозв'язку та взаємодії етнічної та політичної націй у поліетнічній державі, в тому числі в Україні.

Одним із виявів теоретичного рівня осмислення національного феномена є намагання сформулювати т. зв. „національний принцип” – загальне правило формування і розвитку націй, яке діє, з одного боку, як об'єктивна закономірність у сфері національного, а з іншого – є настановою для суб'єктів історичного процесу. До такого підходу вдавалися відомі націологи, наприклад Е. Ренан (нація як „духовний принцип”, що поєднує історичну пам'ять народу та його мрії про майбутнє [8, с. 118]) та Е. Гелнер (націоналізм як „політичний принцип” згідно якого політична та національні одиниці повинні збігатися [2, с. 29]).

Для творчого переосмислення етнологічної та політичної теорій нації, пошуку їх спільної основи методологічно продуктивним є використання загальної теорії самоорганізації. Авторська точка зору полягає в тому, що національний принцип відображає органічну єдність двох способів самоорганізації соціуму – етнічного (етнокультурного) та політичного. Наслідком такого поєднання є принципово новий самоорганізаційний

механізм – національний і новий тип людських спільнот – нація [9, с. 79–210].

Етнічність виражає особливі ознаки, „іншість” того чи іншого народу, які значною мірою обумовлюють та підтримують його консолідоване й автономне існування. Феномен етнічності тісно пов’язаний перш за все з культурою, адже вона завжди унікальна і тому володіє істотним етнічним потенціалом. Етнічність властива всім історичним типам етнічних спільнот, в тому числі й нації.

Етнологічна наука та похідні від неї дисципліни виробили низку понять, які, на нашу думку, розкривають сенс і механізми генези, організації та самоорганізації етносів, їхнє самоврядування, самовідтворення і самотрансформацію. Основні категорії, поняття й терміни, що висвітлюють їх, такі:

а) *інструментарій етнічної самоорганізації*: мова; етнічні цінності, символи, міфи, звичаї, традиції, ритуали, стереотипи; етнічна пам’ять, свідомість, самосвідомість, етнонім, мораль, досвід, культура, етнічна картина світу, етнічна ідеологія; непотизм, антропологічні, расові ознаки етносу, етнологенетика; адаптований етносом ландшафт, етнічний ареал тощо;

б) *форми етнічної самоорганізації*: плем’я, народність, нація; етнічна категорія, етнічна структура, етнічна асоціація, етнічна спільнота; етнофор, етнікос, етнографічна група, етнічна меншина, етносоціальний організм, етнополітичний організм, суперетнос; етнічна автономія та ін.;

в) *способи етнічної саморегуляції*: етнічна адаптація, етнокультурний трансфер; потестарність, етноцентризм, етократія, етнополітика, етнополітичний менеджмент; етнічний конфлікт, етнічна самоідентифікація, етнічна толерантність / інтолерантність, міжетнічна комунікація, ксенофобія, генетичні механізми саморегуляції, соціобіологічні закономірності;

г) *форми етнічного самовідтворення*: етнічна соціалізація, етнічна культура як матриця відтворення спільноти; культура міжетнічного спілкування; біогенетичне самовідтворення, соціобіологічні механізми репродуктивності;

д) *етнічна генеза, самотрансформація*: антропогенез, соціогенез, етногенез, етнічне відродження, розвиток етносу, етнічна адаптація; етнічна сепарація, етнічна інтеграція, етнічна консолідація; трансформація форм етнічності, етнічна модернізація, етнокультурний трансфер, історичні форми етнічності.

До основних явищ і процесів етнічної самоорганізації, насамперед, належить етнічна картина світу, яка представлена в етнічній свідомості, етнічній самосвідомості й етнічній культурі, авто- і гетеростереотипи, етноцентризм та ін. До найважливіших самоорганізаційних процесуальних характеристик етнічності належить також самоідентифікація її членів. Смісл етнічності, за словами американського науковця П. Браса, саме полягає в етнічній ідентичності, суть якої в суб’єктивному, символічному

застосуванні групою людей деяких аспектів культури для того, щоб виокремлювати себе серед інших груп [1, с. 263]. Етнічна група, яка самоідентифікує себе, є, таким чином, „суб'єктивно самосвідомою спільнотою”, яка встановлює певні критерії для входження в групу та виходу з неї. Лише за цією ознакою етнічність може бути визначена як спосіб соціальної самоорганізації.

Послідовно дотримуючись точки зору про те, що нація – це особливого типу етнічна спільнота, нами сформульований *етнічний принцип*, який розкриває сутність та механізм формування й розвитку етнічних спільностей [9, с. 40–78]. Цей принцип як фундаментальний закон етнології вказує на те, що етнічні спільноти – племена, народності, нації – виникають і змінюються внаслідок органічного поєднання біологічних і соціальних способів самоорганізації людських спільностей, їх коеволюції. Перехід до націй як нового типу етнічних таксонів пов'язаний з формуванням політичної сфери життєдіяльності людей, що засвідчило генезу нового способу самоорганізації. Враховуючи це, *націю можна визначити як соціобіологічний організм, який виник, функціонує і розвивається шляхом поєднання етнічної та політичної самоорганізації людей на певній території планети.*

Останнім часом об'єктом уваги вчених стала проблема концептуалізації політичного співтовариства. Як резонно зауважує російський дослідник В. Кот, – „ідея політичного співтовариства здається очевидною. Однак ця очевидність ще не творить наукового поняття, яке дало б змогу виділити об'єкт пізнання політичної науки” [5, с. 104].

Політичне співтовариство як суспільний феномен передбачає спільну політичну діяльність на основі поділу праці між своїми членами, наявність органів управління і влади, засобів примусу для дотримання членами громади встановлених норм і обов'язків. Політично організована громада істотно впливає на діяльність своїх членів у інших сферах суспільного життя – економічній, соціальній, релігійній тощо, діє як координуюча і спрямовуюча сила. Політична самоорганізація синергійно поєднується з етнічною (етнокультурною) самоорганізацією. Якщо перша забезпечує в першу чергу вертикальну інтеграцію соціуму, то друга (етнічна, етнокультурна, етносоціальна) – горизонтальну.

Політична теорія нації акцентує увагу на політичній самоорганізації соціуму. „Для тих, хто творив французьку революцію, – зазначає Ю. Каменка, – ...нація була політично-адміністративною одиницею, сукупністю осіб, які могли б спільно брати участь у політичному житті завдяки тому, що розмовляли однією мовою і були етнічно споріднені” [3, с. 223]. Отже, громадянський чи політичний націоналізм робить наголос на політичній сутності нації. Разом з тим, відзначається роль етнічних атрибутів у функціонуванні політичного організму: мови, традицій, етнокультурної спорідненості тощо.

Вітчизняні дослідники здебільшого не звертають належної уваги на той факт, що т. зв. етнічна та політична нації – не є „чисті”, суто етнічні чи політичні спільноти. Усі вони „змішані” з двох причин: 1) завдяки сутнісному чиннику, згідно з яким будь-яка нація – це поєднання політичних та етнічних засад; 2) через історичні обставини, коли формування новітніх націй відбувалося на етнічній або на політичній основі, доповнившись згодом іншим – політичним чи етнокультурним – чинником. Схематично співвідношення концептуальних моделей політичної та етнічної націй, їх взаємозв’язок показано на рис. 1.

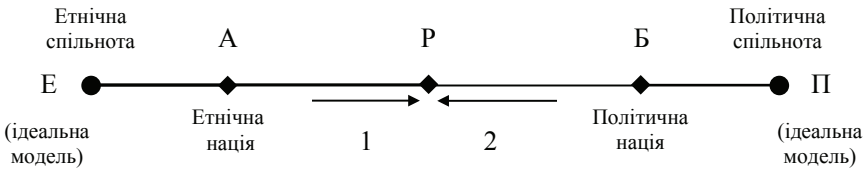

Рис. 1. Взаємозв’язок та динаміка етнічної та політичної моделей нації

Крайні точки відрізка **ЕП** символізують ідеальні гіпотетичні моделі етнічної і політичної спільностей в яких відсутній протилежний компонент самоорганізації: в етносі – політичний, у політичному співтоваристві – етнічний. Такі спільноти нежиттєздатні: етнос, позбавлений політичної складової, перебуває в стані т. зв. „етнічної маси” (І. Франко), а держава без культурної основи може утримуватися лише суворими законами й силовими засобами. Точки **А** і **Б** характеризують відповідно етнічну та політичну нації, в яких присутній необхідний мінімум іншого способу самоорганізації, що дає змогу цим спільнотам забезпечувати менш-більш стабільне й демократичне функціонування. Стрілка „1” означає формування етнополітичної нації, в якій етнокультурна самоорганізація має давню історію і є домінуючою відносно політичної (наприклад, польська чи угорська нації), а стрілка „2” – генезу політикоетнічної нації, яка опирається перш за все на політичні чинники життєдіяльності (наприклад, американська в США та канадійська нації). Точка **Р** характеризує націю, в якій політичні та етнічні способи самоорганізації врівноважені. Реально існуючі нації розташовані на відрізку **АБ**. Точка, яка відповідає певному стану нації, може переміщатися вправо чи вліво під впливом внутрішніх або зовнішніх чинників.

У випадку, коли держава включає основний державотворчий етнос та доволі чисельні етнічні меншини і, коли в момент утворення держави вже існувала етнічна нація домінуючого етносу, в такому соціумі відбувається два націегенетичні процеси – 1) зміцнення та розвиток базової етнічної нації і 2) формування модерної нації з усіх етнонаціональних груп, що населяють державу, яку можна кваліфікувати як політичну націю. Ці два

націєтворчі процеси накладаються, взаємодіють між собою, в результаті чого формується нація змішаного типу – етнополітична нація.

Українська етнічна нація, завдяки сформованій національній культурі, наявності власної держави й інститутів громадянського суспільства (патріотичних партій та громадсько-політичних організацій), перебуває в точці **A** і продовжує рух у напрямі до точки **P**, що означає зростання політичної зрілості й організованості етнічних українців.

Українська політична нація, яка почала формуватися в суверенній Україні, перебуває у точці **B** і, хоч повільно, також рухається до точки **P**. Етнокультурна самоорганізація політичної нації представляє собою функціонування набутого у спільній життєдіяльності досвіду і традицій народами, що проживають на українській етнічній території тривалий час. Етнокультурна сфера політичної нації поєднує загальнолюдські цінності, а також цінності української етнічної нації та національних меншин щодо яких досягнуто консенсусу в спільному житті. Політична самоорганізація української політичної нації базується на державній владі й місцевому самоврядуванні, адже Україна як національна держава, разом з тим є загальнонародною демократичною державою, тобто державою всіх громадян, незалежно від їхньої національної приналежності. У ній також функціонують і взаємодіють політичні та політизовані інститути громадянського суспільства, створені спільними зусиллями громадян різних національностей.

Між точками **A** та **B**, які символізують українську етнічну та українську політичну нації, існує певна динамічна рівновага, яка відображає співвідношення політичних сил та рівень досягнутому компромісу між етнонаціональними групами в Україні. Однак ця рівновага може набувати нового змісту, внаслідок розвитку цих формувань, або перебувати в кризовому стані, якщо етнічна та політична нації будуть розвиватися всупереч засадам однієї із них. Саме така криза виникла, коли певні політичні сили в парламенті прийняли закон про засади мовної політики, який підриває повноцінність української мови як державної і загрожує як українській етнічній нації, так і консолідованому існуванню української політичної нації.

Важливо підкреслити, що просування українського соціуму до точки **P** не означає розмивання української етнічної нації та національних меншин. Навпаки, в умовах демократії вони будуть утверджувати свій етнокультурний та політичний статус, хоча у все більшій мірі відбуватиметься взаємодія і взаємозбагачення етнонаціональних культур та формування спільних механізмів політичної самоорганізації. Українська модерна нація, що формується в процесі відродження української етнічної нації, формування основ української політичної нації та їх взаємодії, матиме змішаний (етнополітичний) характер у якій українське етнокультурне начало домінуватиме.

Подальше дослідження діалектики етнічної та політичної націй в умовах новостворених поліетнічних держав вимагає зосередження уваги на таких теоретико-методологічних питаннях як з'ясування особливостей змішаних типів націй (етнополітичних), забезпечення оптимального для даних історичних умов співвідношення етнокультурної та політичної самоорганізації соціуму, дослідження ролі держави та інститутів громадянського суспільства в конвергенції етнічної та політичної моделей нації в модерну спільноту, що характеризується високим рівнем національної самосвідомості, активною громадянською позицією і відповідальністю її членів.

Література:

1. **Брас П. Р.** Етнічні групи і формування етнічної ідентичності / П. Р. Брас // Націоналізм : Антологія / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К., 2000. – С. 262-267.
2. **Гелнер Е.** Нації та націоналізм; Націоналізм / Е. Гелнер. Пер. з англ. – К. : Таксон, 2003. – 300 с.
3. **Каменка Ю.** Політичний націоналізм: еволюція ідеї / Ю. Каменка // Націоналізм : Антологія / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К., 2000. – С. 216-234.
4. **Кафарський В.** Українська політична чи етнополітична нація? / В. Кафарський // Політичний менеджмент : науковий журнал / Голов. ред. Ю. Ж. Шайгородський. – 2006. – № 4. – С. 44-54.
5. **Кот В. С.** Концептуалізація політичного союзу / В. С. Кот // Поліс. – 2006. – № 1. – С. 104-109.
6. **Кресіна І.** Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси: (Етнополітичний аналіз) : моногр. / І. Кресіна. – К. : Вища шк., 1998. – 392 с.
7. Програма Партії регіонів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://region.zp.ua/ru/program/>
8. **Ренан Е.** Що таке нація? / Е. Ренан // Націоналізм. Антологія / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К. : Смолоскип, 2000. – С. 107-120.
9. **Рудакевич О. М.** Національний принцип: етнополітична концепція нації: моногр. / О. М. Рудакевич. – Тернопіль : Вид-во ТНЕУ „Економічна думка”, 2009. – 292 с.
10. Українська політична нація: генеза, стан, перспективи / Крисаченко В. С., Степико М. Т., Власюк О. С. та ін. / За ред. В. С. Крисаченка. – К. : НІСД, 2006. – 632 с.
11. **Хорошилов О.** Українська політична нація: сценарій конституювання / О. Хорошилов // Політичний менеджмент : науковий журнал / Голов. ред. Ю. Ж. Шайгородський. – 2004. – № 5. – С. 23-30.